

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Осташ С.В.
Булеца Н.В.

Стаття присвячена проблемам, які пов'язані із розвитком рекреаційно-туристичного комплексу України та регіону зокрема. Дане питання є надзвичайно важливим з точки зору подальшого розвитку держави в контексті поступового входження в ЄС. У статті досліджується процес розвитку рекреаційної галузі в Україні в цілому та регіональні особливості соціально-економічного розвитку Закарпатської області та туризму зокрема.

Ключові слова: туристично-рекреаційна галузь, туристично-рекреаційний потенціал, попит на туристичні послуги, туристичний бізнес, регіональні особливості розвитку.

ВСТУП

Об'єктом дослідження стала рекреаційно-туристична галузь Закарпатської області та країни, як одна із найважливіших складових соціально-економічної діяльності суб'єктів господарювання.

У даній статті висвітлюються такі питання розвитку туристично-рекреаційної галузі області як пріоритетні напрями та туристичний потенціал, сучасний стан та можливі шляхи покращення розвитку туризму і рекреації в регіоні.

Метою даної роботи є розгляд проблем, що негативно впливають на сучасний стан рекреації і туризму Закарпатської області, а також визначення пріоритетних напрямів розвитку даної галузі. Основою написання статті є раціональний аналіз існуючого економічного стану області та міста Ужгорода, стратегія розвитку туристично-рекреаційного комплексу.

Проблеми розвитку туристично-рекреаційного комплексу, його складових та факторів, вирішення питань щодо використання туристичного потенціалу, природних туристичних ресурсів останнім часом постійно розглядаються, обговорюються в наукових та спеціалізованих виданнях. Вагомий внесок в дослідження розвитку туризму як виду діяльності і як виду відпочинку, вивчення та аналізу рекреаційно-природних ресурсів зробили такі вчені, як М. Долішній, Р. Крамченко, І. Рожко, Я. Бондаренко, Б. Заставецький, Ю. Михасюк, О. Краснопольський, Ю. Зінько, В. Васильєв, Д. Стеченко, В. Грабовецький М. Лобода, О. Ніколаєнко та ін. Дослідження щодо вивчення та аналізу природно-рекреаційних ресурсів краю були здійснені Долішнім М.І., Мацолою В.І., Ємцем Г.С., Мікловдою В.П., Ленделом М.А.

Завданнями дослідження даної статті є:

- визначити пріоритетні напрями розвитку рекреаційно-туристичного комплексу України й Закарпаття зокрема;

- визначити основні завдання програми розвитку області та міста Ужгорода в галузі туризму та рекреації;

- визначити особливості попиту на послуги в туристично-рекреаційній галузі країни й Закарпаття зокрема.

Актуальність дослідження проблем та перспектив розвитку туристично-рекреаційного комплексу України, і зокрема Закарпатської області в умовах світової фінансової кризи обґрунтовується цілим рядом обставин, насамперед впливом на інвестиційний процес в області прийнятих Законів України « Про спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області» та «Про спеціальну економічну Зону «Закарпаття»».

Світовий досвід показує, що країни з перехідними економіками, до яких відноситься Україна, не спроможні вийти з фінансової кризи без залучення й ефективного використання внутрішніх та іноземних інвестицій. Акумуляуючи підприємницький, державний та змішаний капітал, забезпечуючи доступ до сучасних технологій та менеджменту, внутрішні та зовнішні інвестиції не тільки сприяють формуванню національних інвестиційних ринків, а й динамізують інші факторні ринки товарів та послуг, особливо в галузі туризму й рекреації. Крім того, інвестиції, як правило, сприяють заходам з макроекономічної стабілізації, дозволяють вирішувати окремі соціальні проблеми трансформаційного та посткризового періоду. Зрозуміло, що внутрішнє та зовнішнє інвестування посідає особливе місце і в структурі економічних пріоритетів розвитку української економіки [2] [3].

1 ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТТЯ

Туристично-рекреаційна галузь області відіграє дедалі вагомішу роль в соціально-економічному розвитку краю. За останні роки туристично-рекреаційна галузь на Закарпатті має позитивну динаміку. Достатньо зауважити, що у період з 2004 по 2010 рр. кількість туристів, які відвідали наш край, збільшилася на 57% (у 2004 р. цей показник склав - 247,3 тис. осіб, у 2010 р. - 387,9 тис. осіб). Відповідно, збільшився майже у 3 рази обсяг наданих туристичних послуг за аналогічний період. За січень-червень 2010 р. у порівнянні з аналогічним періодом 2009 р. обсяг наданих послуг зріс на 7% і становить 121,1 млн. грн. При цьому відрахування до місцевого бюджету зросли на 17% і становлять 6,5 млн. грн.; в галузі створено 99 нових робочих місць. Мережа санаторно-курортних, туристично-рекреаційних та готельних закладів нараховує 328 об'єктів. На сьогодні в області одночасно можна розмістити 19,6 тис. осіб, що на 28% більше, ніж у 2004 році. Динамічно розвивається зимовий туризм. За відгуками відпочиваючих, кращими є такі гірськолижні центри: села Пилипець, Подобовець, Ізки на Міжгірщині; СТК „Синяк” на Мукачівщині; полонина Драгобрат на Рахівщині; г. Красія на Великоберезнянщині. Одним з найпопулярніших напрямків є лікувально-оздоровчий туризм з використанням термальних мінеральних вод. Санаторні комплекси „Теплиця”, „Термал-Стар”, „Карпатія”, „Синяк”, „Квітка полонини”, „Сонячне Закарпаття”, „Боржава”, „Гірська Тиса”, пропонують своїм гостям сучасні методи лікування, проживання у комфортабельних номерах та розвинену інфраструктуру. За період з 2004 по 2010 рр. в області побудовано (реконструйовано) 57 туристично-рекреаційних об'єктів, а до 2012 р. планується ввести в експлуатацію санаторні комплекси „Сойми” (Міжгірський район) та „Деренівська купіль” (Ужгородський район).

Не меншим попитом користуються туристично-рекреаційні та готельно-ресторанні комплекси, які крім основних послуг (проживання, харчування, екскурсії) мають широкий спектр додаткових послуг: сауни, лазні, басейни, конференц-зали, інтернет-клуби, салони краси, масажні кабінети, тренажерні зали, тенісні корти, більярд, фіто-бари, кальян-клуби, винні фонтани, солярії, джакузі, прокатні пункти лижного спорядження, гірських велосипедів та квадроциклів; прогулянки на конях, сплави по гірських річках, ловля риби у форельниках тощо. Виділяються серед інших об'єктів такими послугами „Reikart Карпати”, „Ренесанс”, „Оленка”, „Червона рута”, „Богольвар”, „Воєдино”, „Водограй”, „Діскавери”, „Карпатський мисливець”, „Континент”, „Унгварський”. Активно розвивається туристична інфраструктура вздовж основних транспортних магістралей. Спостерігається особливе пожвавлення у зв'язку з проведенням в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу. Тут варто відзначити такі готельно- та

мотельно-ресторанні комплекси як, „Chalet”, „Наталі”, „Червона гора”, „Європа”, „Гелікон” та „Фемелі”.

Змінився і сам підхід до розвитку туристично-рекреаційного комплексу Закарпаття, а саме розробляються наукові концепції розвитку природно-рекреаційних територій, зокрема, територій Боржавських полонин на Воловеччині та національного природного парку „Синевир” на Міжгірщині; місцевості „Драгобрат - Кваси” на Рахівщині; території Усть-Чорнянської селищної ради та прилеглих сільських рад Русько-Мокрянської, Лопухівської та Краснянської Тячівського району; полонини Руна на Перечинщині та інші. В основу усіх цих концепцій розвитку рекреації та туризму покладене збереження екологічного стану та природного ландшафту краю. Ці концепції лягають в основу локальних інвестиційних проектів і враховуються при створенні генеральних планів розбудови сіл і селищ. У контексті розвитку рекреаційних територій перспективним вважається й інвестування, пов'язане з розробкою та використанням 30-ти наявних в області водопроявів термальних мінеральних вод, основна маса яких зосереджена на території Берегівського та Виноградівського районів. За декілька останніх років розроблено та створено новий конкурентоспроможний туристичний продукт – тематичні туристичні маршрути: „Закарпатський туристичний шлях” (концепція пішохідних еко-туристичних шляхів загальною протяжністю близько 380 км.), „Закарпатський туристичний гастрономічний шлях” (представляє кулінарну майстерність та смакову гаму 9 національних кухонь населення, що проживає на Закарпатті), „Закарпатський туристичний винний шлях” (представляє традиції закарпатського домашнього виноградарства та виноробства), військовий шлях „Карпатська Україна” (приурочений до 70-річчя проголошення Карпатської України) та військовий туристичний маршрут „Лінія Арпада”, туристичний маршрут „Гуцульськими стежками” (гора Костилівка - гора Піп Іван Марамороський).

83% населених пунктів краю – це сільські поселення, в яких проживає 63 % населення області (по Україні - 32%). Це посприяло розвитку сільського туризму. Власники сільських садіб почали об'єднуватись у асоціації, створювати комунальні підприємства та центри розвитку сільського туризму, що дало можливість більш активно, зі знанням справи, розвивати сільський туризм.

Започаткування та проведення фестивалів є альтернативним шляхом до економічного розвитку сільської місцевості регіону та, зокрема, віддалених гірських сіл. На сьогодні у краї проводиться понад 200 фестивалів. Найбільш популярними є: фольклорно-мистецький фестиваль „На Синевир трембіти кличуть” (Міжгірський район), фольклорний фестиваль „Гуцульська бринза” та етно-фестиваль „Гуцульська ріпа” (Рахівський район), туристичний фестиваль „Євро Карпати” (Ужгородський район), а також винні фестивалі - „Червене вино” (м. Мукачеве), „Біле вино” (м. Берегово), фестиваль вина

і меду „Сонячний напій” та фестиваль молодого вина „Закарпатське божолє” (м. Ужгород) [4].

Безумовно, рекреаційно-туристичний потенціал має слабкі та сильні сторони.

Серед сильних сторін визначаються багаті природно-рекреаційні ресурси регіону: лікувальні мінеральні води, лісові, ландшафтні, гідрологічні, об’єкти природного заповідного фонду; сприятливе географічне розташування області для залучення іноземних туристів; наявність унікальних туристично-рекреаційних продуктів (в т.ч. національні традиції та промисли); наявність громадських організацій підтримки і розвитку туризму (в т.ч. сільського).

Слабкими сторонами використання курортно-рекреаційного потенціалу є відсутність затверджених в установленому порядку природних територій рекреаційного призначення, генеральних планів їх забудови і механізму освоєння територій; недостатній рівень використання бальнеологічних курортів; недостатня кількість місць підвищеної комфортабельності та наявність висококваліфікованого обслуговуючого персоналу.

Прогноз може бути оптимістичним. Є значний потенціал для розвитку курортно-рекреаційного напрямку економіки Закарпатської області: наявність унікального природного середовища; наявність недоторканих екологічних систем; відносно якісні поверхневі і підземні води; порівняно велика кількість національних парків і заповідних територій; порівняно незабруднене навколишнє середовище та відносно стабільна екологічна ситуація; діяльність орієнтованих на дослідження навколишнього середовища неприбуткових організацій; посилення уваги з боку органів державної влади та місцевого самоврядування до екологічних проблем, поступове впровадження екологічного принципу в систему стратегічного планування та практику оперативного управління; наявність регіональних та державних цільових природоохоронних програм, в т.ч. протипаводкових; використання можливостей прикордонного співробітництва щодо вирішення спільних екологічних проблем; інженерно-комунікаційна доступність до європейських ринків; розвинена телекомунікаційна інфраструктура; інвестиційна привабливість регіону; схильність населення до підприємництва [1].

2 ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ ЯК ВИД ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОКРЕМІ НАПРЯМКИ ПО РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЇХ РОЗВИТКУ В РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗРІЗІ

Туристичний бізнес – нелегкий та не приносить миттєвих прибутків. Однак він прогнозований, заздалегідь усе відомо – середній розмір комісії, відомі напрями, куди традиційно їдуть люди.

Якщо заздалегідь об’єктивно врахувати всі пункти, починаючи з вибору напрямку і закінчуючи рекламною компанією, при цьому строго дотримуватися бюджету і не впадати в паніку при

несподіваних зривах, можна прийти до завершення сезону з таким прибутком, який ви прогнозували.

По-перше, цей вид діяльності носить сезонний характер, тому працівники турагенств повинні ретельно продумувати свої дії і оцінити ситуацію (пропонувати "зимовий відпочинок" та знаходити інші види діяльності, що допомагають фірмі вижити).

По-друге, туристична поїздка - це не потреби першої необхідності людини і безпосередньо залежать від прибутків населення, тому формуючи тур, потрібна орієнтація (недорогі автобусні подорожі або ж індивідуальні тури "VIP").

По-третє, ні для кого не секрет, що в нашій країні переважає виїзний туризм, що негативно впливає на бюджет країни, тому доцільно здійснити заходи по залученню туристів в нашу країну, створити умови для комфортабельного відпочинку. Це особливо актуально для західного регіону, і для Закарпаття зокрема, де є всі передумови для розширення рекреаційного потенціалу області. Але для цього необхідно розвивати внутрішню інфраструктуру (налагодити авіаційні перевезення в середині країни, реконструювати готелі, туристичні бази, комплекси, мотелі, поліпшити сервісне обслуговування шляхом навчання та підвищення кваліфікації персоналу). На жаль, статистичні дані говорять про різке збільшення кількості туристів, що виїжджають за кордон.

На основі проведеного аналізу існуючого економічного стану міста Ужгорода та області ми пропонуємо стратегію розвитку туризму та рекреації. Для цього передбачається здійснити низку заходів, які були б спрямовані на покращення існуючого стану туристичної галузі в місті Ужгороді та області.

Тому основними завданнями програми розвитку області та міста Ужгорода є:

- 1) забезпечення пріоритетного розвитку туристично-рекреаційної галузі з урахуванням специфіки області, відповідно до законодавства України та норм міжнародної практики;
- 2) удосконалення організаційної структури галузі, управління нею та її регулювання;
- 3) створення розвинутої інженерної та соціальної інфраструктури;
- 4) визначення напрямів інформаційно-рекламної діяльності, організація маркетингової та екскурсійно-методичної служби;
- 5) стимулювання діяльності туристично-рекреаційного комплексу через встановлення цільового фінансування і кредитування.

Галузь розвиватиметься на базі як державного, так і приватного секторів індустрії подорожей та оздоровлення. Туризм позитивно впливає на розвиток інфраструктури міст, підвищення зайнятості населення, поліпшення економічної ситуації та залучення іноземних інвестицій. Український туризм на загальному фоні виглядає скромно, проте останніми роками спостерігаються зміни: введено ліцензування і сертифікацію туристичних послуг, у Верховній Раді створений комітет з туризму і спорту.

Основним шляхом покращення привабливості міста та області для туристів є створення нових та

розвиток існуючих підприємств по обслуговуванню туристів.

З цією метою місцевої владі пропонується провести такі заходи:

1. Сприяти створенню підприємств по виготовленню сувенірів (вироби з дерева, кераміка, плетіння з лози та ін.). Для приваблення підприємців в цей бізнес пропонується:

- надати податкові пільги підприємствам, що виготовляють сувеніри на період їх становлення;
- допомогти підприємцям в їх маркетинговій та рекламній діяльності, залучивши до цього існуючі в області та місті Ужгороді бізнес-центри та бізнес-інкубатори.

2. Сприяти розвитку народних промислів (різьблення по дереву, гончарство і кераміка, художня обробка металу, ковальство, плетіння з бісеру, писанкарство, виготовлення дитячих іграшок, художня вишивка, живопис). Для цього передбачені такі заходи:

- провести роботу по виявленню і взяттю на облік осередків народних художніх ремесел, окремих майстрів народної творчості;
- створити осередки майстрів народної творчості з наданням їм статусу юридичних осіб;
- створити обласний музей народної творчості;
- організувати виставки-продажі виробів народних майстрів, аукціони з участю підприємців України та зарубіжних бізнесменів;
- надати тимчасові податкові пільги для становлення виробничої діяльності осередків майстрів народної творчості;
- відкрити в місті Ужгороді «Будинок народних ремесел»;
- відкрити клуб-кафе творчої інтелігенції для ділових зустрічей.

3. Сприяти створенню нових об'єктів сфери громадського харчування, які

б виділялись з-поміж інших певною особливою рисою. В Ужгороді такими є, наприклад, ресторан «Будапешт», «Прага», які пропонують своїм клієнтам страви угорської та чеської кухонь, а також кафе-ресторан «Деца у нотаря», що спеціалізується на стравах закарпатської кухні. Проте переважна більшість закладів громадського харчування в місті Ужгороді є одноманітними, а якість страв та обслуговування є невисокою, аналогічна ситуація в цілому по області.

4. Створити автобусні туристичні маршрути для огляду області та її культурних, історичних й архітектурних пам'яток. Доцільно також організувати поїздки на автобусі по Карпатах, екологічні тури з демонстрацією тварин і рослин, занесених до Червоної книги, а також заповідних територій Закарпаття.

5. Сприяти заснуванню туристичних бюро по обслуговуванню туристів.

Організувати пішохідні екскурсії по місту та піші тури в гори та ліси Карпат.

6. Для вирішення проблеми поселення в місті туристів з невеликими доходами, наприклад, студентів, пропонується:

• заохочувати підприємців створювати готелі з низькою платою за номер;

• організувати в містах достатню кількість квартирних бюро по наданню тимчасового житла туристам;

• для туристів з високими доходами (з країн Західної Європи та Північної Америки) збудовано готелі з найвищою якістю обслуговування (наприклад, «Олд Континент», «Олімп»).

7. Зробити реконструкцію існуючих парків в місті Ужгороді:

• територію парку «Боздошський» перетворити на рекреаційний комплекс з використанням існуючого озера для купання згідно з розробленим генеральним планом;

• територію парку «Підзамковий» також перетворити на місце для відпочинку городян та туристів, використавши при цьому дитячу залізницю для під'їзду до парку.

8. Використовувати Ботанічний сад як для екскурсій, так і для організації виставок квітів та інших рослин.

9. Територію Музею народної архітектури і побуту та Ужгородського замку використовувати для організації мистецьких виставок, культурних заходів.

10. Забезпечити щорічне проведення в місті Ужгороді Міжнародного туристичного ярмарку з широким залученням до участі в ньому потенційних туристичних партнерів та представників рекреаційних закладів.

11. Здійснити комплекс заходів з відновлення, реконструкції, реставрації, забезпечення санітарно-гігієнічного догляду за історико-культурними, туристично-рекреаційними об'єктами (пам'ятками історії та культури, архітектури та природи, монументального та образотворчого мистецтва, природними ландшафтними зонами тощо).

12. Зробити міста Ужгород, Мукачево, Берегово, Міжгір'я, Рахів центрами сільського туризму в Закарпатській області, оскільки сільський туризм передбачає:

- прийнятні ціни, набагато менші, ніж у готелі;
- домашня атмосфера, увага і гостинність;
- екологічно чисті продукти, смачні домашні національні страви;
- можливість вивчення самотутніх народних традицій.

13. Покращити автобусне сполучення в області, оскільки існуючий стан є незадовільним.

Іншим важливим напрямком реалізації стратегії по привабленню туристів в місто Ужгород та область є організація в Закарпатті різних культурних, наукових, спортивних та інших заходів. На даний час в області проводиться багато спортивних заходів, наукових конференцій, семінарів, проте органи влади повинні прагнути збільшити їх кількість.

Закарпатська область набуває все більшого значення як центр міжнародного туризму, являючись своєрідними в'їзними воротами в Україну. З іншого боку Ужгород - центр Закарпатської системи населених місць, пов'язаний з ними багаточисельними

виробничими, трудовими та культурно-побутовими зв'язками.

В місті Ужгороді та області є всі передумови для розвитку туристичної діяльності та рекреації, і оскільки розміщення на території краю великої кількості промислових підприємств є недоцільним, а приваблення більшої кількості мешканців стикається з великими об'єктивними труднощами (неможливість забезпечення їх роботою, обмеженість можливості розширення території в майбутньому), розвиток туризму та рекреації є єдиним перспективним шляхом розвитку Закарпаття.

Таким чином, найкращою стратегією розвитку для м. Ужгорода та області є стратегія розвитку туризму та рекреації, оскільки:

1. Вплив туризму та рекреації настільки комплексний, що впливає на широке коло діяльності.

2. Туризм та рекреація передбачають хороші можливості розвитку для країн, міст, які борються з економічними проблемами. Вони дають можливість не тільки росту безпосереднього прибутку, але й сприяють виробництву продуктів, що необхідні для задоволення туристів. Після відвідання міста туристи і в подальшому будуть шукати товари, що їм сподобались, тобто туризм та рекреація сприяють подальшому розвитку експорту товарів.

3. Цінності туризму та рекреації сприятливо впливають на інвестиційні рішення, оскільки природні красоти області, її історичні та культурні цінності в значній мірі визначають, чи буде задоволений підприємець в цій області, чи захоче він працювати тут більш-менш тривалий термін.

4. Розвиток рекреаційного комплексу сприятливо впливає на формування зайнятості населення. Потреба в спеціалістах для даної сфери дуже специфічна. Треба врахувати, що в цьому секторі капіталовкладення на навчання робочої сили на 25% нижчі, ніж в середньому в промисловості.

5. Поряд з впливом туризму й рекреації на зайнятість населення, вони утримують населення в даній області (посилення місцевого патріотизму, прагнення до збереження цінностей та ін.).

6. Збільшення суми податків до місцевого та державного бюджетів, збільшення зайнятості та зменшення соціальних витрат позитивно впливає на місцевий бюджет.

7. Вплив туризму та рекреації на збільшення споживання посилює внутрішній ринок та надає позитивні імпульси розширенню виробництва. Споживання змінюється не тільки кількісно, але і якісно.

8. Туризм та рекреація позитивно впливає й на екологію, тому що вони змушують звертати увагу на природні цінності та стимулюють охорону природних цінностей.

9. Не можна не враховувати і політичний вплив рекреаційного комплексу, оскільки безпосереднє спілкування громадян різних країн збільшує міжнародне взаєморозуміння, толерантність. Соціокультурний вплив туризму та рекреації викликає суттєве зближення народів.

ВИСНОВКИ

Роблячи підсумки проведеного дослідження, а також, враховуючи результати аналізу інших дослідників, відмітимо, що у сучасних умовах світової фінансової кризи туризм і рекреація відіграють одну із найважливіших ролей в економіці області. Туризм як сфера діяльності і як галузь активно розвивається і у близькому майбутньому саме він буде приносити Закарпаттю вагомий частину доходу. Цьому мають сприяти галузевий склад народного господарства регіону, природнокліматичні умови, вигідне транспортно-географічне розташування, наявний потенціал туристично-рекреаційних ресурсів. Закарпаття поступово перетворюється на регіон з достатньо розвинутою мережею закладів туристично-рекреаційної галузі. Галузь розвиватиметься на базі як державного, так і приватного секторів індустрії подорожей та оздоровлення.

Отже, в області є всі передумови для розвитку туризму та рекреації. Цьому також сприяла Державна програма розвитку туризму на 2002-2010рр. по Україні та її регіонах, яку викладено у Постанові Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002р. №583. Подальші дослідження будуть спрямовані на поглиблення вивчення інвестиційної привабливості туристично-рекреаційного бізнесу в Україні в цілому та регіоні зокрема.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економіка, бізнес, інвестиції. Стратегія економічного і соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року. Конкурентні переваги та обмеження перспективного розвитку Закарпатської області (свот-аналіз) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua>
2. Закон України «Про спеціальну економічну зону «Закарпаття»».
3. Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області».
4. Марченко О. Потенціал Закарпаття // Туристичний журнал «Закарпаття». - 2010. - №2. - С. 53.